

Árva László

Egy gondolat fejlődése – A gyermekfedezeti nyugdíjreform lehetősége és szükségessége

**The Evolution of a Thought – The Opportunity
and Necessity of a Child-Based Pension**

Összefoglalás

A fejlett országokban a csökkenő születésszám miatt nemcsak a nyugdíjrendszerek kerültek válságba, hanem a társadalom elöregedése a gazdaság egészséges működését is veszélyezteti. Kérdés, hogy milyen módon lehet küzdeni a nyugdíjrendszer válsága ellen. Az elmúlt évtizedekben számos javaslat született e témában, és a következő cikkben azt kívánom a szakirodalom áttekintése, valamint statisztikai elemzések révén megvizsgálni, hogy e javaslatok közül melyek lehetnek hosszabb távon relevánsak. A hazai nyugdíjrendszer és a népesedés adatainak elemzése azt mutatta, hogy igaza volt a magyar származású Demény és a német Sinn professzoroknak, akik azt állították, hogy a gyermekvállalási kedv csökkenéséhez nagymértékben hozzájárult maga az öregségi nyugdíjrendszer általánossá válása. Végző soron tehát az a következtetés adódik, hogy a nyugdíjrendszer válságának kezelésére a leghatékonyabb módszerként egy olyan gyermekfedezeti nyugdíjrendszer kialakítása mutatkozhat, amely nemcsak a nyugdíjrendszer gondjait orvosolná, hanem megoldást adhatna a demográfiai krízisre is. Hazánkban a Botos házaspár, Mészáros József, Banyár József, a cseh Hyzl és munkatársai, Giday András és Szegő Szilvia fejlesztette tovább ezeket a javaslatokat.

DR. ÁRVA LÁSZLÓ közgazdász, az ESSCA Budapest üzleti főiskola nyugállományú professzora (laszlo.d.arva@gmail.com).

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: G28, H26, I13, H24, H55

Kulcsszavak: társadalombiztosítási rendszer, öregedés, gyermekfedezeti nyugdíj, demográfiai változások

Summary

Decline in the number of births in developed countries has not only put pension plans at risk, but ageing societies also jeopardise the healthy operation of the economy. How can the crisis of the pension system be combated? In the past few decades numerous proposals have been made in this issue, and on the basis of a review of the relevant literature and statistical analyses, the paper seeks to identify the proposals that may be relevant over the long term. The analysis of Hungary's pension regime and population data, performed in the article, confirmed that Professor Demény, of Hungarian extraction, and the German Professor Sinn were right when they claimed that the widespread adoption of old-age pension system has contributed to a major extent to the decline in the desire to have children. Thus, the ultimate conclusion is that the most efficient method of managing the pension crisis is the establishment of a pension scheme paid by the pensioners' children. In addition to remedying the challenges that jeopardise pension payment, such a system would also offer a solution for the current demographic crisis. In Hungary these proposals have been further elaborated by the Botos couple, József Mészáros, József Banyár, the Czech Hyzl and his colleagues, András Giday and Szilvia Szegő.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: G28, H26, I13, H24, H55

Keywords: social security system, ageing, pension by children, demographic changes

A TANULMÁNY ALAPKÉRDÉSE, MÓDSZERE ÉS HIPOTÉZISEI

A cikkben mindenekelőtt arra a kérdésre keresek választ, hogy az elmúlt évtizedekben milyen megoldási javaslatok születtek a nyugdíjrendszert összeomlással fenyegető demográfiai helyzet orvoslására. Kérdés az is, voltak-e ezek közt olyan javaslatok is, amelyek nemcsak a nyugdíjrendszereket kívánták megmenteni, hanem konkrét ötleteket is adtak annak érdekében, hogy a nyugdíjrendszer maga is járuljon hozzá a népesség növekedéséhez. Továbbá vizsgálandó az is, hogy Magyarországon kimutatható-e releváns összefüggés a nyugdíjrendszer és a gyermekvállalási kedv alakulása közt?

A kutatás módszertanát elsősorban a hazai és a nemzetközi szakirodalom, illetve a rendelkezésre álló hazai statisztikák elemzése jelenti. A szakirodalom vizsgálata azért is nagyon fontos, mert a nyugdíjrendszerek napjainkban komoly belső feszültségekkel küzdenek, és számos olyan javaslat hangzott el az elmúlt évtizedek során, amelyek – megvalósításuk után – feltehetően nem biztosítanak a nyugdíjrendszer tartós működőképességét. E javaslatok közt akad több olyan is, amely hasznosan alkalmazható, és amelyek képesek kezelni nemcsak a nyugdíjrendszer gondjait, hanem a demográfiai

válságot is. Továbbá egy egyszerű statisztikai idősoros elemzés révén is meg kívánom vizsgálni a nyugdíjrendszerben részt vevők számának és a gyermekvállalási hajlandóság alakulásának összefüggését Magyarország esetében.

Cikkem egyik fő hipotézise az, hogy a nyugdíjrendszer általánossá válása jelentősen csökkentette Magyarországon is a gyermekvállalási hajlandóságot. A másik hipotézis szerint léteznek a szakirodalomban olyan javaslatok, amelyek képesek kezelni a nyugdíjrendszer és a fejlett társadalmak előregedésének kérdéseit. Ez a rendszer alapvetően a gyermekfedezeti nyugdíj lenne, amely – kiegészítve további gyermeknevelést támogató intézkedésekkel – képes lehet a nyugdíjrendszer megmentésére, valamint a demográfiai válság kezelésére.

A TÁRSADALOMBIZTOSÍTÁSI RENDSZER ALAPJAI¹

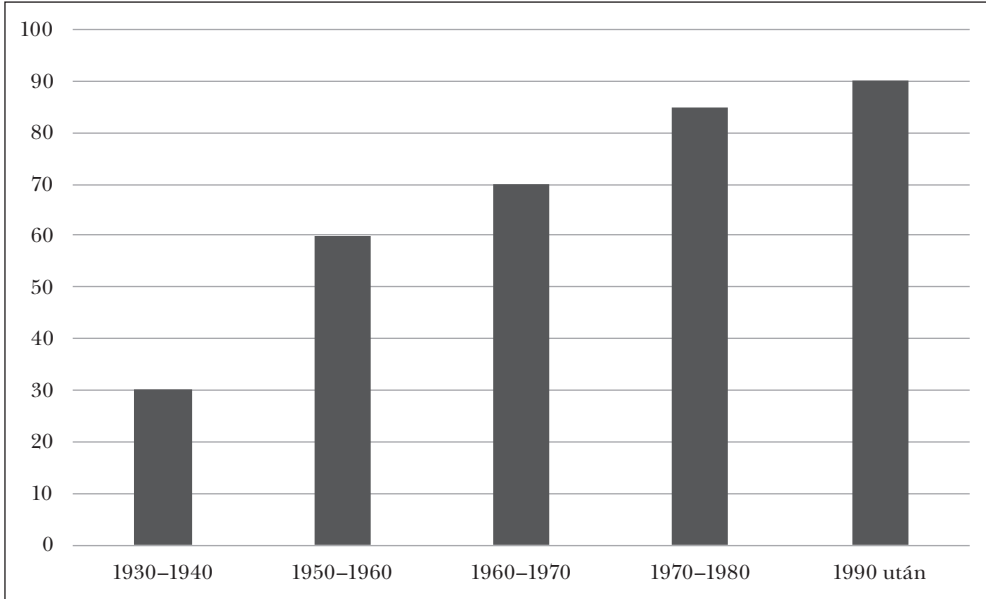
A napjainkban létező társadalombiztosítási rendszerek eredetileg az önkéntes magánbiztosítási rendszerekből fejlődtek ki, ezért nem meglepő, hogy sokan ma is az önkéntes biztosítási modellt tekintik a társadalombiztosítás *par excellence* alapmodelljének. A társadalombiztosítás alrendszerei közül a következőkben csak a demográfiai válság kialakulásáért részben felelős nyugdíjrendszert fogjuk vizsgálni.

A társadalombiztosítási és azon belül a nyugdíjrendszer konkrét formája, működése, finanszírozási módja sok helyütt történelmi örökségként alakult úgy, ahogy létrejött, és nagyon ritkán került sor arra, hogy a társadalombiztosítási rendszert vagy annak akár csak egy elemét racionálisan, a hatások sokoldalú elemzését, a gazdasági és társadalmi következményeket vizsgálva alakítanák ki. Az elméleti megalapozását illetően ki kell emelni Samuelson ötvenes évek végén írt híres cikkét, amelyben a nyugdíjrendszer elméleti megalapozását végezte el, és amelyet később Banyár József elméleti oldalról bírált (Samuelson, 1958; illetve Banyár, 2014a).

Történelmileg Magyarország példáján keresztül is kimutatható, hogy a társadalombiztosítási rendszer általánossá válása és a csökkenő gyermekvállalás összefügg egymással. Hazánkban a mezőgazdasági népesség nyugdíjellátása gyakorlatilag a hetvenes évekre vált általánossá, az 1975. évi II. törvény egységesítő és kiterjesztő rendelkezései alapján. Csak ekkorra vált a népesség nagy része (saját vagy hozzátartozói jogon) biztosítottá a nyugdíjrendszerben. Látható ugyanakkor, hogy éppen ezt követően került sor azokra a kedvezőtlen demográfiai változásokra is, amelyek következtében a népesség tartósan csökkenni kezdett.

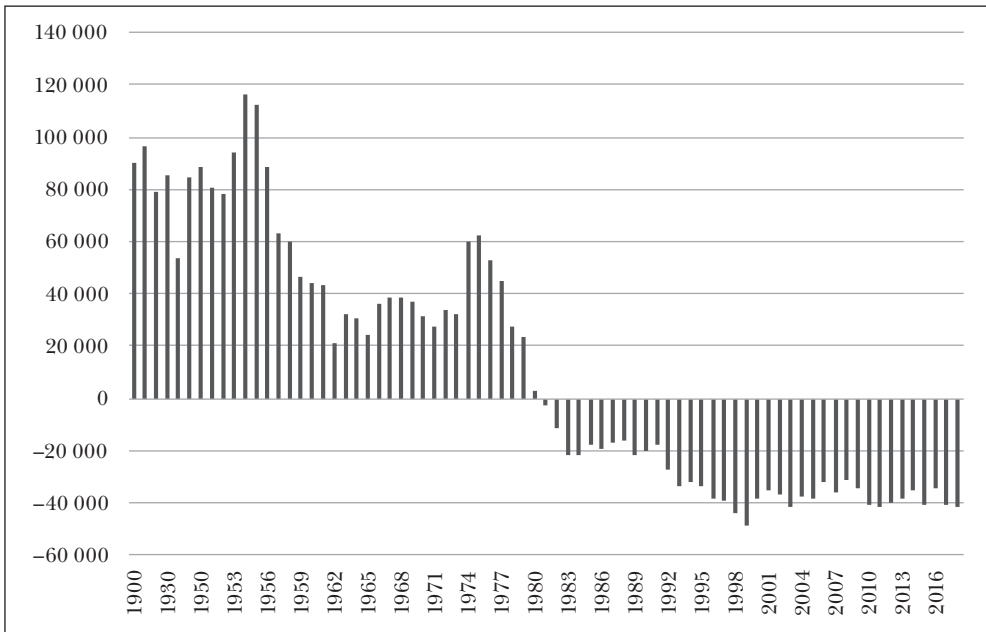
Sajnos nem állnak rendelkezésre olyan hivatalos és megbízható statisztikai adatok, amelyek megadnák, hogy egy adott időszakban hazánkban a munkaképes korú népesség hány százaléka részesült kötelező, állami nyugellátásban, de a jogszabályok elemzése révén becsléseket lehet tenni erre.

1. ábra: Az aktív magyarországi népességből a hatályos jogszabályok által, kötelező módon előírt nyugdíjellátásban részesülők aránya (%)

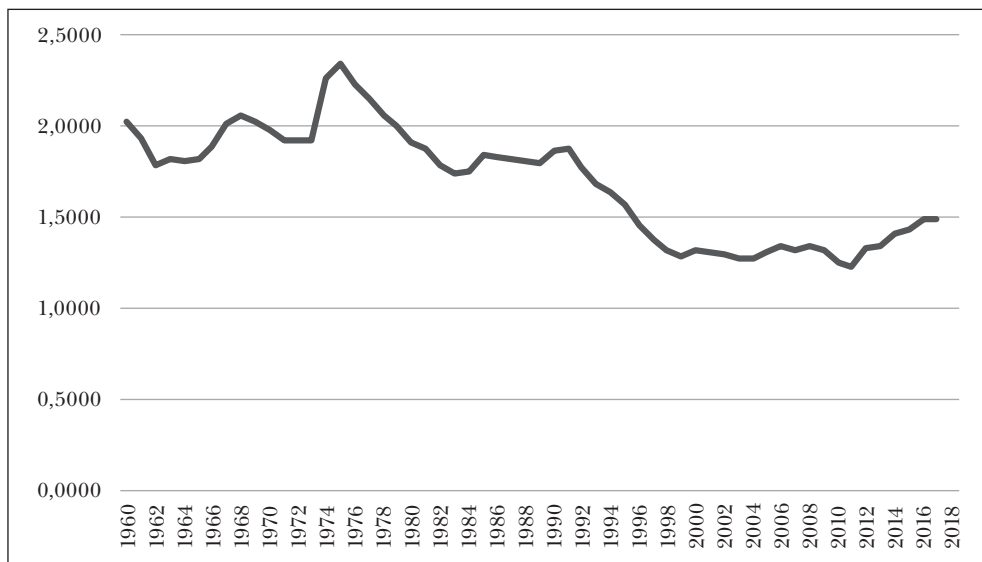
Forrás: Saját becslés a releváns jogszabályok elemzése alapján

2. ábra: A természetes szaporodás és fogyás alakulása hazánkban

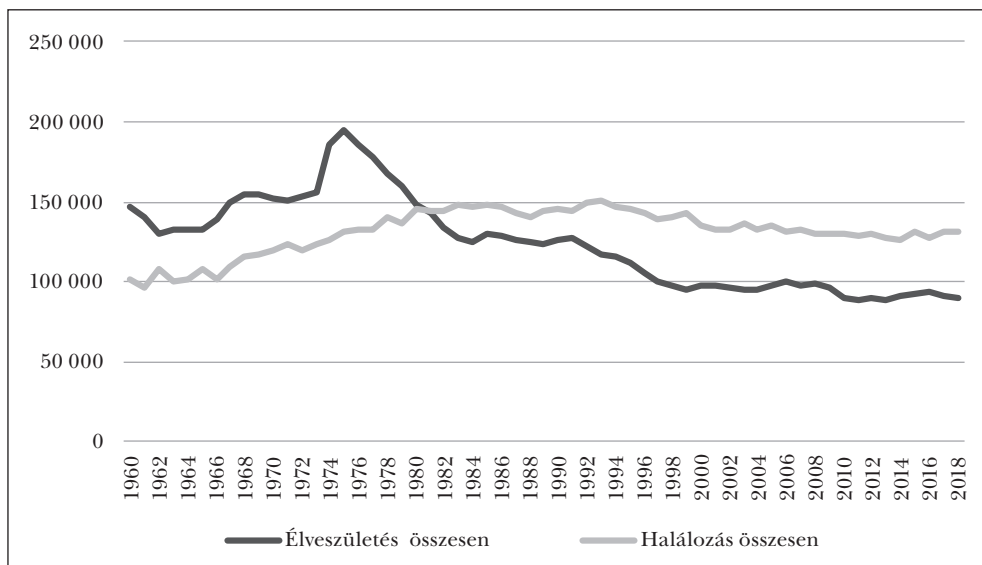
Forrás: www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001a.html

3. ábra: A teljes termékenységi arány alakulása hazánkban

Forrás: Saját készítés

4. ábra: Az élveszületés és halálozás alakulása hazánkban

Forrás: www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001b.html

Az adatokból látható, hogy hazánkban a teljes termékenységi mutató a század második felében, pontosabban a hatvanas évektől egyre inkább elmaradt a népesség reprodukálását lehetővé tevő 2,1-es értéktől, és ennek eredményeként a nyolcvanas

évek elejétől a népesség folyamatosan csökken. A magyar nyugdíjrendszer és a magyar népességszaporodás adatai alapján jól látni, hogy a nyugdíjrendszerben való részvétel és a születési hajlandóság időben párhuzamosan alakult. A nyugdíjrendszer általánossá válása Magyarországon is a gyermekvállalási hajlandóság csökkenését eredményezte, és látható, hogy amint a hetvenes évekre gyakorlatilag általánossá vált a nyugdíjígérvény, nagyjából éppen akkorra következett be erőteljes demográfiai visszaesés is.²

A FEJLETT ORSZÁGOK DEMOGRÁFIAI VÁLSÁGÁNAK KIALAKULÁSA, ILLETVE ANNAK OKAI

A fejlett országok nyugdíjrendszerei végül is különösebb problémák nélkül működtek, amíg a népesség folyamatosan növekedett, egészen a második világháború utáni évekig, de aztán a demográfiai apály miatt az összeomlás közelébe jutottak.

Amíg a gyermek alapvető gazdasági és érzelmi értéket jelentett az embereknek, és a születésszabályozás kényelmes módszerei még nem terjedtek el széles körben, addig a demográfiai növekedés is fennmaradt, és a nyugdíjrendszerek is jól működtek. Az első valóban hatékony fogamzásgátló tabletták a hatvanas évek elején jelentek meg a világban. A demográfiai apály okai közt a hormonális fogamzásgátlás mellett rendszerint elsősorban az úgynevezett posztmodern értékrendszert szokták említeni, de talán a legalaposabb és a legmeggyőzőbb elemzést Hans-Werner Sinn, a Münchener Egyetem pénzügyi tanszékének professzora adta meg még a huszadik század végén. Az első cikket e témában 1998-ban írta (Sinn, 1998), ahol a felosztó-kirovó nyugdíjrendszert hibáztatta a demográfiai válságért. Az elemzésben később továbblépett, és azt írta, hogy az általánossá váló nyugdíjrendszer, valamint a széleskörűen elérhető fogamzásgátlási lehetőségek, illetve a gyermeknevelés növekvő költségei együttesen eredményezték az úgynevezett DINK families, vagyis a „double income, no kids” családok, azaz a gyermektelen, kétkereső családok megjelenését (Sinn, 2005:2–3).³

Sinn professzor szerint az államilag garantált, általános és kötelező nyugdíj miatt a gyermekvállalás már nem volt szükséges feltétele az időskori ellátásnak, hiszen az idős emberek akkor is kaptak nyugdíjat, ha egyáltalán nem voltak gyermekeik. Korábban az időskori ellátást nemcsak mint mezőgazdasági munkaerő biztosították a felnevelt gyermekek, hanem azáltal is, hogy eltartották és ellátták időskorú szüleiket. Ha valakinek nem voltak gyermekei, az éhenhalás idős korában szinte garantált volt, hacsak nem tett félre jelentős pénzvagyont a késői éveire. Az általános, garantált nyugdíjrendszer mindezt egy csapásra megváltoztatta, és ezért írta Sinn professzor, hogy a fejlett országok demográfiai gondjaiért elsősorban az általánossá vált, az emberek időskori ellátását gyermekek nélkül is biztosító nyugdíjrendszer a felelős (Sinn, 2004c). Ez egy sajátos potyautas-mentalitást eredményezett, amikor az emberek meg tudták spórolni a gyermekek felnevelésének költségeit azáltal, hogy abban reménykedtek, a garantált nyugdíjrendszer révén úgyszólván megfelelő jövedelmekhez juthatnak időskorukban.

A 20. század végén, a 21. század elején a fejlett országok egyik legnagyobb gondja a népesség folyamatos csökkenése volt, miközben a szegény országokban a népesség éppen ellenkezőleg, hihetetlenül gyors ütemben növekszik. Ezt a statisztika is jól mutatja:

míg 1969-ben, azaz ötven évvel ezelőtt a világ népessége még csak három és fél milliárd fő volt, addig 2019-re már megközelítette a nyolcmilliárdot. Ugyanezen idő alatt Európában a népesség csak 14%-kal növekedett, és ez a csekély növekedés is elsősorban a bevándorlásnak volt köszönhető, mivel a nyolcvanas évektől kezdve a kontinens népessége csökkenni kezdett. A világ leggyorsabban növekvő régiója Afrika volt, ahol ötven év alatt a népesség több mint háromszorosára nőtt, de Latin-Amerikában és Ázsiában is több mint duplájára emelkedett. A rendelkezésre álló adatokból világosan látszik, hogy napjainkban a termékenységi ráta egyetlen fejlett európai országban sem éri el a lakosság újratermeléséhez szükséges értéket, és a népesség minden európai országban – kisebb-nagyobb mértékben – csökken.⁴ Hasonló folyamatok zajlottak le hazánkban is.

A fejlett országokra jellemző okok mellett egyéb hatások is a nyugdíjrendszer válsága irányában hatottak Magyarországon. Ilyen tényező volt az 1990-es rendszerváltás nyomán kialakult munkanélküliség sajátos kezelése, ami szintén hozzájárult az aktív, kereső népesség számának csökkenéséhez.

A rendszerváltást követően Kelet-Európában, így Magyarországon is, a KGST számára termelő iparágak és vállalatok összeomlása után jelentős munkanélküliség alakult ki, amit a hagyományos eszközökkel nem tudtak megfelelően kezelni. A tipikus „megoldás” az volt, hogy a munkájukat elvesztő dolgozók egy része korkedvezményes rokkantsági nyugdíjba vonult a kormányzat hallgatólagos támogatásával. Mivel az átmenet válsága elsősorban olyan iparágakat sújtott, ahol a dolgozók egyébként is erősen egészségkárosító tevékenységeket folytattak (pl. kohászok, vasmunkások, vajúrok, vegyipari dolgozók stb.), a rokkantsági nyugdíjba vonuló munkások nagy része esetében tényleg voltak kimutatható egészségügyi károsodások, ezért nem volt túl nehéz a rokkantságin nyugdíj-jogosultságok megindoklása.

A rokkantsági nyugellátásban részesülő emberek száma jelentősen nőtt 1990 után. A KSH adatai szerint a kilencvenes évek elején a rokkantsági nyugdíjasok száma Magyarországon 200 ezer volt, majd a kilencvenes évek közepére ez a szám kétszeresére, 400 ezer főre ugrott. Ugyanakkor a rokkantsági nyugellátásban részesülő emberek egy része megőrizte munkaképességét, és a rokkantsági nyugdíj mellett – rendszerint „feketén”, hivatalosan nem bejelentve – keresőtevékenységet folytatott. Ezek az emberek természetesen nem fizettek sem adót, sem társadalombiztosítási járulékokat a jövedelmeik után. Mindez jelentősen csökkentette a társadalombiztosítási rendszer befizetőinek számát. További tényező, amely előmozdította a nyugdíjrendszer magyarországi válságát, az volt, hogy a kelet-európai új EU-tagok csatlakozását követő hétéves átmeneti türelmi időszak lejártát követően, 2011. május 1-jétől szabadon vállalhattak munkát az EU-n belül, és ezzel a lehetőséggel a magyarok elég hamar éltek is. Napjainkra már közel félmillió magyar munkavállaló dolgozik az Európai Gazdasági Térség országaiban, de pontos számukról, valamint országonkénti megoszlásukról igen nehéz pontos adatokat találni. A nehézségek egyik legfőbb oka, hogy nem kötelező bejelenteni a külföldi munkavállalást, de a fogadó országok esetében is csak az egy évnél hosszabb, tartós munkavállalást kell regisztrálni, tehát a tükörstatisztikák sem kellően mutatják a tényleges helyzetet. Sajnos a KSH Népeségtudományi Intézete által kiadott becslések pontossága is erősen kérdéses.

A NYUGDÍJRENDSZER REFORMJÁRA A VILÁGBAN,
ILLETVE HAZÁNKBAN TETT JAVASLATOK KRITIKAI ÁTTEKINTÉSE

Az elmúlt évek során több elképzelés is született mind a világban, mind hazánkban a demográfiai krízis miatt válságba került öregségi nyugdíjrendszer finanszírozási gondjainak kiküszöbölésére. Ezek a javaslatok a következők voltak:

1. *Az értékrendszer átalakítása, meggyőzés, rábeszélés és egyéb állami PR-intézkedések.* Ezen javaslatok révén meglehetősen nehéznek látszik eredményt elérni mindaddig, amíg a gyermekvállalási hajlandóság növekedése jelentős anyagi hátrányt okoz a családoknak. A nyugat-európai demográfiai helyzet azonban azt mutatja, hogy komoly és tartós javulás nem igazán várható a rábeszéléstől, ameddig a meghatározó anyagi okok a gyermekvállalás elhalasztását ösztönzik.

2. *A gyermekvállalás ösztönzése a családok támogatása, bölcsőde- és óvodaépítések, a nők rész munkaidős foglalkoztatásának elősegítése, családipótlék-rendszer stb. révén.* Ezen módszerek segíthetnek ugyan a gyermekvállalás növelésében, de feltehetően átütő megoldást önmagukban nem képesek adni, mivel a DINK-családok potyautas-mentalitását nem igazán képesek felülírni, amíg az alapvető anyagi ellenősztönzők a gyermekvállalás ellen hatnak.

3. *A nyugdíjrendszer átalakítása öngondoskodáson alapuló, tőkefedezeti rendszerre annak érdekében, hogy a nyugdíjak értékállósága fennmaradjon.* Ez ígéretes megoldásnak tűnhet, de erősen kérdéses, hogy a tőkefedezeti rendszerben csökkenő népesség esetén lehetséges-e olyan hosszú távú beruházási lehetőségeket találni, amelyek biztosítják a nyugdíjcélú megtakarítások értékállóságát.

4. *Az Európába irányuló, külső bevándorlás előmozdítása, ezzel a negatív demográfiai hatások kiküszöbölése.* Ez érdekes javaslatnak és első látásra megszívlelendő ötletnek is tűnhet. Csak az a gond, hogy miként Sinn professzor azt kiszámolta (Sinn, 2004a:31–32), az Európán kívülről érkező, képzetlen és nyelvismerettel nem rendelkező bevándorlók esetében valószínű, hogy az integrálásuk és megfelelő képzésük hosszabb távon többbe kerülhet, mint az általuk teljesített társadalombiztosítási befizetések összege. Végző soron tehát a bevándorlás pénzügyi egyenlege erősen negatív is lehet.⁵ Ezen túlmenően azt is meg kell fontolni, hogy az Európán kívüli bevándorlás esetében két további kérdés is felmerül: amennyiben a bevándorlók asszimilálódnak a helyi népességhez, a korábban magas születési rátájuk valószínűleg éppúgy lecsökken a helyi népesség alacsony születési rátájának szintjére. Amennyiben azonban az asszimilációra nem kerül sor, akkor a születési ráta is magas maradhat, de elkerülhetetlenül egyéb társadalmi gondokat okozó, elkülönült gettók kialakulásával kell majd számolni. A bevándorlás elősegítése valószínűleg azért sem lenne képes meggátolni az európai demográfiai katasztrófát, mert ahogy azt például az Európán kívüli nagyszámú bevándorlót befogadó Svédország helyzete is mutatja, ahol napjainkban a nők termékenységi arányszáma a jelentős bevándorlás ellenére viszonylag alacsony, 1,87 volt az Eurostat szerint 2018-ban, és a népességcsökkenés megállításához szükséges minimum 2,1-2,2 feletti arányt még sokáig nem is remélik elérni (Eurostat, 2018).

5. A gyermekfedezeti nyugdíjrendszer különböző formáinak kidolgozása és bevezetése a gyermekvállalás előmozdítása érdekében látszik pillanatnyilag az egyetlen, hosszabb távon is működőképes megoldásnak. A gyermekfedezeti nyugdíjrendszert az elsők közt kidolgozó Sinn professzor szerint logikus, hogy amennyiben a nyugdíjrendszer okozta a demográfiai katasztrófát, akkor a megoldás is ott keresendő. Sinn professzor már említett cikkeiben (Sinn, 1998; 2004a; 2004b; 2004c; 2005) egy olyan összetett nyugdíjrendszert javasolt, amelyben egyszerre lenne jelen a hagyományos felosztó-kirovó (pay-as-you-go, PAYG) nyugdíj, az általa bevezetni javasolt gyermekfedezeti nyugdíj (child related pension), valamint a kötelező magánmegtakarítási öngondoskodó (mandatory private savings) rendszere is. A javaslat központi elemét a gyermekfedezeti nyugdíj képezné, és ennek a lényege, hogy a gyermekvállalást (a gyermekek számát) figyelembe kell venni a nyugdíjban is. Nyilvánvaló azonban, hogy a gyermekfedezeti nyugdíj mellett egyidejűleg szükség van az olyan, a gyermekek felnevelését és a szülők fokozatos munkába állását elősegítő, támogató egyéb intézkedésekre is, mint amelyeket a 2. pontban említettünk.⁶

JELENTHET-E MEGOLDÁST A TŐKEFEDEZETI NYUGDÍJRENDSZER A NYUGDÍJRENDSZER VÁLSÁGÁRA?

A PAYG-rendszer mellett a nyugdíjrendszer másik, tőkefedezeti formája *tiszta biztosítási elven* épül fel: mindenki csak annyi nyugdíjat kaphat e rendszerben idős korában, amennyit aktív évei alatt összegyűjtött.⁷ Eredetileg semmi különbség nem volt a közt, hogy valaki maga gyűjti egy saját bankszámlán vagy tőkeszámlán a befektetéseit, vagy hogy azt egy magán- vagy állami nyugdíjalap kezeli.⁸ A különbség főként annyi, hogy az elkülönített számlán levő megtakarításokat esetleg hozzáértőbbben kezelik az alapok kezelői, de nyilván ezeket az alapkezelőket el is kell tartani az alapok hozadékaiból, ami kétségtelenül megdrágítja ezt a megoldást. A tőkefedezeti nyugdíjrendszert a 20. század végén a neoliberais közgazdasági forradalom során, a Világbank ajánlásait követve (World Bank, 1994) számos országban bevezették, és Latin-Amerikában Chile (1981) mellett később a térség más országaiban is alkalmazták a liberális reformot, így például Peruban (1993), Kolumbiában (1994), Argentínában (1994), Uruguayban (1995), Bolíviában (1997), Mexikóban (1997) és El Salvadorban (1998). Majd ugyan-csak a nyolcvanas-kilencvenes években Európában is számos elemét alkalmazták.

Ahogy azt Mitchell Orenstein, a Pennsylvaniai Egyetem tanára írta, 1981 és 2007 között több mint 30 országban cserélték fel a PAYG-nyugdíjrendszert tőkefedezeti rendszerrel. A tőkefedezeti nyugdíjrendszer alapvetően átalakította a korábbi nyugdíjrendszer szereplőinek helyzetét: a nők és a szegényebb emberek vesztek, a gazdagok pedig jelentősen nyertek vele (Orenstein, 2011:68).

Annak ellenére, hogy a tőkefedezeti rendszer – amit Orenstein professzor röviden „a nyugdíjrendszer privatizációjának” nevezett – negatív oldalai már a 20. század végére nyilvánvalóak voltak, ez a reformjavaslat a kormányoknál egészen a 2008-as válságig népszerű maradt. Csak 2008-ban, a nagy gazdasági válság kitörése után kezdett alábbhagyni a tőkefedezeti rendszer iránti lelkesedés, miután Alan Greenspan, a Fed

korábbi elnöke a kongresszusban beismerte, hogy tévedett, amikor feltételezte, hogy „a bankok és más hasonló szervezetek, saját érdekeiket követve a legjobban képesek védeni befektetőik érdekeit is” (Beattie–Politi, 2008).

Orenstein kiemelte, hogy a 2008-as válság alatt a Világbank és az IMF is elfordult a nyugdíjak privatizálásától (Orenstein, 2011:72). Egyébként az Európai Unió szigorú költségvetésdeficit-szabályai is a tőkefedezeti rendszer ellen hathatnak, hiszen (amint azt Magyarország esetében 2010 körül láthattuk) az EU a magánnyugdíjpénztári befizetéseket nem ismerte el állami bevételeknek, viszont az állami PAYG-rendszer (emiatt keletkezett) költségvetési támogatásait költségvetési kiadásokként számolta el, és ez az országgal szembeni túlzottdeficit-eljárást eredményezte.⁹ Végző soron ez volt az egyik meghatározó oka annak, hogy a magyar kormány 2010-ben a magánnyugdíjrendszer felszámolása mellett döntött.¹⁰

Elvben úgy tűnhet, hogy a tőkefedezeti nyugdíjrendszer képes a nyugdíjrendszer összes gondját orvosolni, mivel ott mindenki a saját korábban megtakarított pénzeit veszi ki nyugdíjaskorára, tehát teljesen érdektelen, hogy hány gyermek születik az illető országban, vagy hogy egyáltalán születnek-e ott gyermekek. Ez azért nagyon fontos, mert ha a gazdasági növekedést nem gátolja a csökkenő népességszám, akkor a tőkefedezeti rendszer megoldást jelenthet a PAYG-rendszer válságára a demográfiai apály, vagyis a csökkenő népesség idején. Ellenkező esetben viszont nem működhet ez a megoldás, mert ha a gazdaság összességében a népességcsökkenés nyomán lassabban növekszik, akkor a tőkefedezeti rendszerben lekötött tőkeállomány sem hozhat megfelelő hozamot.

Sajnos empirikusan nem egyértelműen bizonyított, hogy a lakosság csökkenése hosszabb távon gátolja, vagy éppen ellenkezőleg, segíti a gazdasági növekedést, és azon keresztül a befektetési alapok hozamnövekedését. Mosolygó Zsuzsa, az ÁKK vezető közgazdásza 2011-ben a Szegedi Egyetemre benyújtott doktori értekezésében meggyőzően érvelt amellett, hogy a csökkenő népességszám esetén a megtakarítások értéke elolvad, mivel a gazdasági növekedés szükségképpen lelassul a lakosság számának csökkenése miatt. Ahogy írta: „Fontos következtetésem az, hogy a tőkefedezeti nyugdíjrendszer sem kezeli önmagában jobban az elöregedés kérdését, mint a társadalombiztosítási nyugdíjrendszer” (Mosolygó, 2011:435–461). Mosolygó szerint a tőkefedezeti nyugdíjrendszer sem képes minden nehézség nélkül megőrizni a megtakarítások értékét, vagy ha mégis erre törekednének, akkor mindenképpen olyan, távoli, sok esetben egzotikus, adott pillanatban gyorsan növekedő gazdaságok eszközeibe kellene fektetni a nyugdíjrendszer megtakarításait, ami jelentősen növelné ezen befektetések kockázati kitettségét.

Ugyanakkor Japán esetében, miután a 20. század végén¹¹ a lakosság elöregedése felgyorsult, azt nagyon gyorsan követte a gazdasági növekedés általános lelassulása is a kilencvenes évek során.¹² Ugyan elméletileg elképzelhető, hogy a munka termelékenységének növekedése kompenzálhatja a dolgozó népesség számának csökkenését, de ez egy elméleti hipotézis csupán. Léteznek ugyan a népességváltozás és a gazdasági növekedés kapcsolatára vonatkozó empirikus vizsgálatok, de a különböző vizsgálatok rendre ellentmondanak egymásnak.¹³ Így például David E. Bloom, David Canning és

Günther Fink amerikai közgazdászok 2011-es cikke szerint nagyon nagy a bizonytalanság, és csak csekély kimutatható kapcsolat van a gazdasági növekedés és a népesség változása között (Bloom–Canning–Fink, 2011:30–32). Ugyanakkor az elmúlt évtizedek során a jelentős népességnövekedés-lassulást elszenvedő Japán esetében a gazdasági növekedés lassulásáról és a népességcsökkenés témájáról Yoshino és Taghizadeh-Hesary (2015) készítettek alapos empirikus elemzést. A szerzők egyértelműen arra a következtetésre jutottak, hogy „az elöregedő népesség és a dolgozói létszám csökkenése a legfontosabb oka a hosszú távú recesszióknak Japánban” (Yoshino–Taghizadeh-Hesary, 2015:7). Acemoglu és Restrepo (2017) amerikai közgazdászok pedig éppen ellenkezőleg azt állították, hogy a technológiai haladás általában jobban növeli a gazdasági növekedést, mint ahogy a népességszám csökkenése fékezne azt.

Sajnos a napjainkban egyre gyakoribb és súlyosabb gazdasági válságok sem teremtenek kedvező feltételeket a megtakarítások értékállóságának biztosításához.¹⁴ Ezt az ellentmondást láthatóan érzik is a tőkefedezeti nyugdíjrendszer hívei is. Erre utal, hogy egyre kevesebb szót hallani komoly szerzőktől arra vonatkozóan, hogy az egész nyugdíjrendszert át kellene állítani a tőkefedezeti rendszerre.

A GYERMEKFEDEZETI NYUGDÍJRENDSZER GONDOLATÁNAK MEGJELENÉSE ÉS A MEGVALÓSÍTÁS LEHETŐSÉGEI

A rendszerváltást követően viszonylag hamar megjelent a nemzetközi és a hazai szakirodalomban az a gondolat, hogy a csökkenő népességszám komoly gondokat tud okozni a gazdaságnak, és hogy ez a csökkenő népességszám nagyrészt a szociálpolitika következménye. Demény Pál magyar származású, de már hosszú évek óta az Egyesült Államokban tevékenykedő, neves demográfus már a 20. század végén írt a gyermekfedezeti nyugdíjrendszer fontosságáról (Demény, 1987), majd ugyanezt a gondolatot az MTA székházában 2002. november 20-án tartott székfoglaló előadásában is kifejtette. Ott így beszélt: „Az uralkodó európai szociálpolitika virtuálisan biztosítja a termékenységnél az egyszerű reprodukció alatt maradó színvonalát, és így az európai népesség hosszú távú fogyását” (Demény, 2005). Sajnos azonban Demény Pál szavai és írásai csak csekély figyelmet kaptak a maguk idejében, bár nagyon valószínű, hogy a később megjelenő, a gyermekfedezeti nyugdíj ötletét kidolgozó hazai szakemberek egy részére komoly hatást gyakoroltak a szakember gondolatai. Demény Pál véleménye már csak azért is elsikkadt, mert hozzá köthető az úgynevezett Demény-szavazás javaslata is, ami azt jelentette (volna), hogy a jövő nemzedékek érdekeit oly módon kellene figyelembe venni, hogy azok az állampolgárok, akiknek több gyermekük van, kapjanak több szavazatot. A Demény-szavazás körül kialakult, politikailag sok esetben túlfűtött viták azonban elterelték a figyelmet Demény Pál egyéb javaslatairól, mint például a nyugdíjrendszer olyan átalakításáról, amely figyelembe veszi a felnevelt gyermekek számát is.

Úgy tűnik, hogy Sinn és Demény Pál professzorok nagyjából egyidejűleg, a 20. század végén, a 21. század első éveiben írták le nagyon hasonló gondolataikat, ugyanakkor kétségtelen, hogy Demény professzor már a nyolcvanas évek végén megfogal-

mazott ilyen javaslatokat. Hazánkban talán Mészáros József (2005) volt az egyik legelső kutató, aki egyetértően hivatkozott Sinn munkáira, kiemelve, hogy lehetséges „az aktív generáció által befizetett nyugdíjjárulékok egy részének eltérítése a felnevelő szülőkhöz, beiktatva bizonyos kompenzációs mechanizmusokat” (Mészáros, 2005:448–449). Nagyon hasonló gondolatokat, javaslatokat fogalmaztak meg 2005-ben Hyzl és munkatársai (Hyzl et al., 2005) Csehországban, ugyanis ott is egyértelműen egy gyermekfedezeti nyugdíjrendszerről van szó, ahol csak az kaphat nyugdíjat, akinek gyermekei vannak. Egészen pontosan azt írják: „A jövőbe való beruházás lehet pénzbeli, avagy gyermekekbe való beruházás (a nyugdíjat tekintve mind a kettőnek azonos az értéke). Beruházás nélkül nincs haszon, és a haszon arányos a beruházás méretével... Ahogy azt korábban jeleztük, amennyiben valaki nyereségre (azaz nyugdíjra) vágyik a PAYG-nyugdíjból, gyermekekkel kell rendelkeznie” (Hyzl et al., 2005:9).

Hazánkban a korábban a társadalombiztosításnál, illetve a bankfelügyeletnél komoly gyakorlati szervezőmunkát végző Botos József és Botos Katalin, az ismert pénzügytanprofesszorok¹⁵ szintén már a kétezres évek eleje óta foglalkoztak elméleti szinten is a nyugdíjrendszerrel. Botos Katalin és Botos József alapvetően publicisztikai jellegű cikkeikben (Botos–Botos, 2006a; 2006b) már 2006-ban arra hívták fel a figyelmet, hogy a nyugdíjrendszer reformja során vizsgálni kellene a demográfiai következményeket is. Később ezt tudományos igénnyel megfogalmazott írásukban is pontosították. Véleményük szerint a nyugdíjrendszer reformja során vizsgálni kellene a demográfiai következményeket is. Ebben a cikkben a szerzők arról írtak, hogy a nyugdíjrendszer maga is felelős a demográfiai válságért. „A közpénzügyekbe és a társadalombiztosítási rendszerekbe való alaposabb gyakorlati elmélyedés arra döbbenett rá bennünket, hogy... a tb-nek is szerepe van a gyermekvállalás csökkenésében. Megfogalmazódott bennünk egy ezt feloldó, komplex reform szükségessége, amely tizenhét-tizennyolc évvel ezelőtt még koraszülöttnek hatott, legalábbis a magyar közéletben” (Botos–Botos, 2009:286).

Ebben az anyagban ugyan még csak homályosan körvonalazódott a gyermekfedezeti nyugdíjrendszer elképzelése, de három évvel később, a *Pénzügyi Szemle Online* hasábjain megjelent, *Gyermekvállalás és nyugdíjrendszer: a reform 10 alaptétele* című cikkben már konkrét javaslatokat tettek a felnevelt gyermekek figyelembevételére a nyugdíjban (Botos–Botos, 2012). Ugyanakkor a cikkben egy sok szempontot bonyolult pontrendszerrel figyelembe vevő szisztémát vázoltak fel, és talán éppen ezen bonyolultság miatt riadtak vissza a döntéshozók mind ez idáig annak bevezetésétől.

A hazai gyermekfedezeti nyugdíjreform elméleti alapjait Banyár József azzal alapozta meg, hogy meggyőzően bírálta és cáfolta Samuelson 1958-ban megjelentetett híres nyugdíjelméletét (Banyár, 2014a). Banyár József nagyon fontos, elemző cikkeket írt a nyugdíjrendszer elméleti kérdéseiről, mintegy megalapozva a gyermekfedezeti nyugdíjrendszer további kidolgozását (Banyár, 2016; 2017).

A gyermekfedezeti nyugdíjrendszer gondolatának hazai fejlődése szempontjából fontosak voltak még Giday András és Szegő Szilvia hozzájárulásai is, akik nagyjából hasonló következtetésre jutottak, mint Botos József és Botos Katalin (és persze közvetten Demény Pál és Sinn is), de fontos, hogy egy egyszerűsített, tehát könnyebben

megvalósítható rendszert vázoltak fel. Elsőként Szegő Szilvia fogalmazta meg elképzeléseiket, abból indult ki, hogy „a mai modern nyugdíjrendszerek alig ismerik el a gyermeknevelést (a nyugdíj 1-2 százalékával). Ez hozzájárul a gyermekvállalás visszaeséséhez, ezzel a népesség öregedéséhez. Szándékunk szerint ezt korrigálná a cikkben bemutatott gyermekfedezeti juttatás az anyák nyugdíjában. Ennek forrásául döntően a gyermekük által befizetett járulék előre determinált hányada szolgálna, amelyet szintén meghatározott számú éven keresztül kell teljesíteni. Javaslatunk – más hasonló javaslattól eltérően – előírja, hogy a gyermekek járuljanak hozzá járulékaikkal a nyugdíjalaphoz, ami feltétele annak, hogy a gyermekek után ne csak nyugdíjkövetelés jöjjön létre, hanem annak forrása is... Ennek kivitelezéséhez pedig egy olyan modellt dolgoztunk ki hazai demográfiai és államháztartási feltételekhez igazítva, amelyben a női nyugdíjkiadás mintegy egynegyedét gyermekfedezeti juttatásként kapnák meg az anyák foglalkoztatott gyermekeik után” (Szegő, 2011:419).

Az eredeti koncepció tehát:

- gyakorlatilag csak a nők (anyák) nyugdíjában vette volna figyelembe a gyerekeket;
- a gyermekek számát és a gyermekek foglalkoztatottságát is figyelembe kívánta venni;
- ezen túl a gyermekekkel nem rendelkező nők számára is juttatott volna kompenzációt.

Giday és Szegő későbbi írásaikban¹⁶ finomították álláspontjukat, és a Corvinus Egyetemen 2012-ben tartott nyugdíj-konferencián már hajlottak arra, hogy egyrészt tovább egyszerűsítsék a rendszert, másrészt azt javasolták, hogy a családanyák mellett az édesapák is részesüljenek a gyermekek áldásaiból a nyugdíjrendszeren keresztül is.

A Botos házaspárhoz képest a Giday–Szegő-elképzelés lényege az volt, hogy a Botosék által javasolt összetett pontrendszer helyett a gyermekek társadalombiztosítási befizetéseivel korrigálják a szülők nyugdíját. Ezt a javaslatot – éppen a kidolgozottsága és viszonylagos egyszerűsége miatt – relatíve gyorsan, jelentősebb érdekek sérelme nélkül be lehetne vezetni. Természetesen az ördög itt is (mint mindig) a részletekben rejlik: azok a házaspárok, akik egészségi okokból kénytelenek lemondani a gyermekvállalásról, mindenképpen rosszabbul járnak, de ebben az esetben az örökbefogadás lehet a járható út.

ÖSSZEFOGLALÁS ÉS KONKLÚZIÓK

Láttuk, hogy Magyarország esetében a nyugdíjrendszer elterjedése és a gyermekvállalási hajlandóság csökkenése párhuzamosan következett be, tehát ezzel az első hipotézisemet igazolva láthatjuk. Ez összecseng azzal, hogy a 2000-es év táján mind a világban, mind hazánkban több kutató ráébredt arra, hogy a hagyományos nyugdíjrendszer alapvetően járul hozzá a gyermekvállalás csökkenéséhez, mivel ebben az esetben nem kell beruházni az „emberi tőkébe”, vagyis nem kell gyermeket nevelni, hogy azok majd időskorukra eltartsák az embereket. Egy tipikus free-rider, potyautas-mentalitás alakult ki, aminek komoly és rendkívül káros demográfiai következményei lettek.

A nyugdíjrendszer válságára vonatkozóan adott javaslatok közül, úgy vélem, sikerült igazolni, hogy csak a gyermekfedezeti nyugdíjrendszer képes hosszabb távon tartós megoldást adni a nyugdíjrendszer pénzügyi válságára és a demográfiai válságra. A gyermekfedezeti nyugdíjrendszer nemcsak a német Sinn professzor nevéhez köthető, hanem feltehetően mások, mint például Demény Pál professzor is közel ugyanakkor, a 21. század első éveiben, rájöttek erre. Hazánkban pár évvel később jó néhány kutató, szakember tett konkrét javaslatokat arra vonatkozóan, miként lehetne a nyugdíjrendszer gyermekvállalás-ellenes élet csillapítani, és a nyugdíjrendszer révén is ösztönözni a gyermekvállalást. Ezzel a második hipotézist is igazoltnak tekintem.

Ma még nem világos, mennyi és mikor tud megvalósulni ezekből a – politikailag kétségtelenül kényes – javaslatokból, de abban a szakértők rendre egyetértenek, hogy a könnyebbik út, vagyis a magas termékenységű területekről az alacsony termékenységű térségekbe irányuló bevándorlás támogatása hosszabb távon egyrészt valószínűleg elég drága, másrészt egy idő után a bevándorlók termékenységi mutatói a helyi alacsony szintre süllyednek, tehát hosszú távú megoldást nem lehet elérni az Európán kívüli bevándorlással. Hasonlóképpen, a befektetések hozamainak előre nem látható, szélsőséges hullámzásai miatt sem valószínű, hogy a tőkefedezeti nyugdíjrendszerek bevezetése képes lenne hosszú távon megoldani a demográfiai hullámvölgy okozta problémákat a nyugdíjrendszerben.

JEGYZETEK

- ¹ Ebben a cikkben elsősorban a demográfiai válság megoldására irányuló javaslatokat igyekszem tárgyalni, és nem kívánom részletesen elemezni a nyugdíjrendszer kialakulásának és fejlődésének történetét, illetve bemutatni azokat a vitákat, amelyek erre vonatkozóan zajlottak. A nyugdíjrendszerek történetéről számos kiváló anyag áll rendelkezésre, többek között Banyár József és Mészáros József (Banyár–Mészáros, 2003; Banyár, 2017), Gál Róbert Iván (1996; 2003), illetve Németh György (2008; 2009) összegző munkái.
- ² Módszertanilag ugyan az idősorok azonos irányú alakulása még nem bizonyítja egyértelműen, hogy a nyugdíj általánossá válása váltotta ki a születésszám csökkenését hazánkban, mindenesetre jelzi az összefüggés meglétét. Sajnos a nagyon hiányos és eléggé megbízhatatlan becslések alapján generált adatok önmagukban nemigen tesznek lehetővé pontosabb ökonometriai elemzéseket.
- ³ Természetesen elképzelhető volt az is, hogy valaki időskorára vagyont igyekezett felhalmozni, de ennél sokkal általánosabb és egyszerűbb volt nagyszámú gyermeket nevelni, mintegy biztosítékként az idős napokra.
- ⁴ https://www.ksh.hu/docs/hun/eurostat_tablak/tabl/tsdde220.html.
- ⁵ Természetesen mindez nem vonatkozik azokra az emberekre, akiknek szokásaik, értékrendszerük, anyanyelvük, képzettségi szintjük közel áll a helyi lakosságéhoz. Minél kisebb a különbség a bevándorlók és a helyi népesség között, annál inkább működhet ez a megoldás.
- ⁶ Később Sinn professzor Martin Werdinggel dolgozott együtt, és elemezte ezt a kérdést (lásd pl. Werding, 2014).
- ⁷ Ebben az esetben teljesen irreleváns, hogy a magánnyugdíjalapok független vagy egy adott munkaadó vállalathoz kapcsolódó „vállalati alapok” formájában működnek, mert a lényeg abban van, hogy nem a többiek befizetései, hanem saját korábbi betéteinek a hozama fedezi az illető biztosított nyugdíját: ez tulajdonképpen nem más, mint egy magántőkealap, amelyből azonban nem egy összegben, hanem havi járadékok (azaz nyugdíj) formájában veszi ki a biztosított a hozamot. Persze ez bizonyos rizikót jelenthet a tőkealapoknak is, hiszen nem igazán lehet tudni, hogy az egyes emberek meddig élnek, ezért vannak

ezeknek az alapoknak olyan biztosításmatematikai szakemberei, akik ezeket a becsléseket képesek megtenni.

- ⁸ A valóságban persze nagy jelentősége lehet annak, hogy egy adott rendszert miként alakítottak ki, erre vonatkozóan Banyár József elemzései adhatnak érdekes betekintést.
- ⁹ A 1997-es nyugdíjreform óta a magánnyugdíjrendszer bevezetését követően, a magánnyugdíjba történő befizetések miatt hiány keletkezett az állami nyugdíjrendszerben, amit az állami költségvetés támogatással volt kénytelen kiegészíteni. Ez természetesen nagy lyukat ütött a költségvetésben, és annak hiányát jelentősen megnövelte.
- ¹⁰ Ugyanakkor más országok esetében az EU-ban nem vették ilyen szigorúan ezt a szabályozást.
- ¹¹ Japán lakossága ugyan csak 2011 után kezdett ténylegesen csökkenni, a népszaporulat már a nyolcvanas évekre erősen lelassult, és a lakosság erősen elöregedett, miután a várható élettartam folyamatosan növekedett.
- ¹² Bár feltehetően annak voltak egyéb okai is, mint például az Egyesült Államok harca a piacait ellepő japán termékek ellen.
- ¹³ A népességszám és a gazdasági növekedés közti összefüggések elemzése már csak azért sem egyszerű, mert rendszerint hiányoznak a megbízható, végig azonos metodológiával készített, hosszú távú gazdasági adatok. Erre vonatkozóan lásd pl. www.measuringworth.com/.
- ¹⁴ Az egyre gyakoribb és súlyosabb gazdasági válságokra vonatkozóan érdekes elemzést adott Mérő László 2014-ben írt könyvében (Mérő, 2014).
- ¹⁵ A rendszerváltást követő időszak után mindketten a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Heller Farkas Közgazdaságtudományi Intézetének professzorai voltak.
- ¹⁶ Giday és Szegő később a *Pénzügyi Szemle*-ben, illetve a *Polgári Szemle*-ben megjelent cikkeikben fejtették ki részletesen a javaslatukat. A logikájuk nagyon hasonlított Botos József és Botos Katalin elképzeléséhez, de a kifejtés során egy egyszerűbb, nem pontrendszerre, hanem jórészt automatikus elemekre alapozott rendszert körvonalaztak (Giday, 2011; Szegő, 2011).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Acemoglu, Daron – Restrepo, Pascual (2017): Secular Stagnation? The Effect of Aging on Economic Growth in the Age of Automation. *NBER Working Paper*, No. 23077, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2899142>.
- Andorkó Imre (2013): A magyar nyugdíjrendszer történetének áttekintése és nyugdíjrendszer 2010-es átalakításának egyes alkotmányos tulajdonvédelemmel összefüggő kérdései. *Miskolci Jogi Szemle*, 8. évf., 2. sz., 92–116.
- Árva, László (2018): Economic and Technical Factors Behind the Rise and Fall of Economic Globalization and Some Consequences in Hungary. A Historical Perspective. *Polgári Szemle/Civic Review*, Vol. 14, Special Issue, 275–289, <https://doi.org/10.24307/psz.2018.0418>.
- Augusztinovics Mária (szerk.) (2000): *Körkép reform után. Tanulmányok a nyugdíjrendszerről*. Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest.
- Banyár József (2001): *Az életpálya pénzügyi tervezése*. Biztosítási Oktatási Intézet, Budapest.
- Banyár József (2011): A nyugdíjreform miatti államháztartási hiány elszámolhatósága. A stabilitási és növekedési egyezmény egyes követelményeinek újragondolása. *Közgazdasági Szemle*, 58. évf., 7–8. sz., 666–688.
- Banyár József (2014a): A modern nyugdíjrendszer kialakulásának két története. *Hitelintézet Szemle*, 13. évf., 4. sz., 154–179.
- Banyár, József (2014b): Consequences of Cross-Border Human Capital Transfers on National PAYG Systems. In: *European Pension System. Fantasy or Reality*. Report on the Conference of the Central Administration of National Pension Insurance, Budapest, 19 September.
- Banyár, József (2016): Possible Reforms of Pay-As-You-Go Pension Systems. *European Journal of Social Security*, Vol. 18, No. 3, 286–308, <https://doi.org/10.1177/138826271601800303>.
- Banyár, József (2017): Conflict or Fair Deal Between the Generations? Alternative Economics for Pensions. *Review of Sociology*, Vol. 27, No. 4, 61–82.

- Banyár József – Gál Róbert – Mészáros József (2016): Egy gyermeknevelés-függő nyugdíjrendszer körvonalai. In: *Simonovits 70. Társadalom- és természettudományi írások Arkhimédészről az időskori jóvedelmekig*. MTA KRITK Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapest, http://econ.core.hu/file/download/Simonovits70/10_Banyar-Gal.pdf.
- Banyár József – Mészáros József (2003): *Egy lehetséges és kívánatos nyugdíjrendszer*. Gondolat, Budapest.
- Beattie, Alan – Politi, James (2008): 'I made a mistake', admits Greenspan. *Financial Times*, 23 October, www.ft.com/content/aee9e3a2-a11f-11d1-82fd-000077b07658.
- Bloom, David – Canning, David – Fink, Günther (2011): Implications of Population Aging for Economic Growth. *NBER Working Paper*, No. 16705, <https://doi.org/10.3386/w16705>.
- Botos József – Botos Katalin (2006a): A mellényt újra kell gombolni. *Polgári Szemle*, 2. évf., 4. sz.
- Botos József – Botos Katalin (2006b): Társadalombiztosítás és népesség. Nyugdíjkiállításaink. *Élet és Tudomány*, 61. évf., 13. sz., 394–397.
- Botos József – Botos Katalin (2009): Az idősödés gazdasági hatásai. Egy stratégiai jelentőségű kutatás vázlata. *Magyar Tudomány*, 170. évf., 3. sz., 286–294.
- Botos József – Botos Katalin (2012): Gyermekvállalás és nyugdíjrendszer: a reform 10 alaptétele. *Pénzügyi Szemle*, október 8.
- Botos Katalin (2015): Terhes örökség. Rendszerváltozás egy pénzügypolitikus szemével. *Pénzügyi Szemle*, 60. évf., 4. sz., 493–502.
- Demeny, Paul (1987): Re-linking Fertility Behavior and Economic Security in Old Age: A Pronatalist Reform. *Population and Development Review*, Vol. 13, No. 1, 128–132. <https://doi.org/10.2307/1972124>. Magyarul: Demény Pál (2016): *A gyermekvállalás és az időskori anyagi biztonság kapcsolatának visszaállítása*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Demény Pál (2005): *Európa népességpolitikai dilemmái a 21. század kezdetén*. Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián. MTA, Budapest.
- Demeny, Paul (2006): *The Political Economy of Global Population Change, 1950–2050*. Population Council, New York.
- Demény Pál (2016): *Népességpolitika a közjó szolgálatában*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Eurostat (2018): *4% of EU Citizens of Working Age Live in Another EU Member State*. 87/2018, <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/8926076/3-28052018-AP-EN.pdf/48c473e8-c2c1-4942-b2a4-5761edacda37>.
- Gál Róbert Iván (1996): A társadalombiztosítási programok ösztönző hatásai. *Közgazdasági Szemle*, 43. évf., 2. sz., 128–140.
- Gál Róbert Iván (2003): A nyugdíjrendszer termékenységi hatásai. Vizsgálati módszerek és nemzetközi kutatási eredmények. In: Gál Róbert Iván (szerk.): *Apák és fiúk és unokák*. Osiris, Budapest, 40–50.
- Giday András (2011): Gyermekfedezetű nyugdíjbeiktatása. *Polgári Szemle*, 7. évf., 4. sz.
- Giday András – Árva László (2018): A méretfüggő vállalati adózás. A kkv-k megvédése a globalizáció negatív hatásaitól. *Polgári Szemle*, 14. évf., 1–3. sz., 180–192, <https://doi.org/10.24307/psz.2018.0814>.
- Hujo, Katja – Rulli, Mariana (2014): The Political Economy of Pension Re-Reform in Chile and Argentina. *UNRISD Research Paper*, No. 2014–1, United Nations Research Institute for Social Development.
- Hyzl, James et al. (2005): Penzijnj reforma pro Českou republiku (Inovativní přístup). *SAC Working Papers/ŠAVŠ Pracovní texty*, No. 1.
- Kato, Hisakazu (2019): Can the Social Security System Be Sustained? *The Japan Times*, 10 January, www.japantimes.co.jp/opinion/2019/01/10/commentary/japan-commentary/can-social-security-system-sustained/.
- Kovács Erzsébet (szerk.) (2012): *Nyugdíj és gyermekvállalás tanulmánykötet – 2012*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- KSH (2018a): Population by sex and age. <http://www.ksh.hu/interaktiv/mstat2017/charts.html>
- KSH (2018b): Demográfia. English Edition. Vol. 59, No. 5, www.demografia.hu/en/teszthirek/174-demografia-english-edition-new.
- Mérő László (2014): *A csodák logikája. A kiszámíthatatlan tudománya*. Tericum, Budapest.
- Mészáros József (2005): A társadalombiztosítási nyugdíjrendszerek és a termékenység kölcsönhatása. *Demográfia*, 48. évf., 4. sz., 436–450.

- Minenna, Marcello (2015): The Incurable Japanese Syndrome and Europe. *Social Europe*, 13 December, www.socialeurope.eu/the-incurable-japanese-syndrome-and-europe.
- Mosolygó Zsuzsa (2011): Az államadósság hosszú távú tendenciáiról. A kormányzati Ponzi-játék és az előregedés hatása. *Pénzügyi Szemle*, 56. évf., 4. sz., 435–461.
- Németh György (2008): *A nyugdíjügy Magyarországon 1867-től 1944-ig*. Kézirat, készült a Nyugdíjbiztosítási Ellenőrző Testület megbízásából.
- Németh György (2009): A nyugdíjreformról. *Közgazdasági Szemle*, 56. évf., 3. sz., 239–269.
- Nyári János (2010): *A társadalombiztosítás elvi alapjai, története és rendszere*. Tanulmányi segédlet, BCE.
- OECD (2015): *OECD Economic Outlook*. Vol. 2014/2. (No. 96) and OECD Database.
- OECD (2017): *Pensions at a Glance 2017*. OECD.
- OECD (2018a): *Tax Wedge*. <https://data.oecd.org/tax/tax-wedge.htm>.
- OECD (2018b): *Taxing Wages*. OECD, www.oecd-ilibrary.org/taxation/taxing-wages-2018_tax_wages-2018-en.
- OECD (2018c): OECD Tax Database. 2018.
- OECD (2019): Taxing Wages – Comparative tables. Average Tax Wedge. <https://stats.oecd.org/Index.aspx?QueryId=55129>, Retrieved in 2019.
- Orenstein, Mitchell (2011): Pension Privatization in Crisis: Death or Rebirth of a Global Policy Trend? *International Social Security Review*, Vol. 64, No. 3, 65–80, <https://doi.org/10.1111/j.1468-246x.2011.01403.x>.
- Poteraj, Jaroslaw (2008): Pension Systems in 27 EU Countries. *MPRA Paper*, No. 31053, <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/31053/>
- Samuelson, Paul (1958): An Exact Consumption-Loan Model of Interest with or without the Social Contrivance of Money. *Journal of Political Economy*, Vol. 66, No. 6, 467–482, <http://dx.doi.org/10.1086/258100>.
- Simonovits András (2002): *Nyugdíjrendszerek: tények és modellek*. Typotext, Budapest.
- Sinn, Hans-Werner (1998): The Pay-As-You-Go Pension System as a Fertility Insurance and Enforcement Device. *NBER Working Paper*, No. 6610.
- Sinn, Hans-Werner (2004a): EU Enlargement, Migration and the New Constitution. *CESifo Economic Studies*, Vol. 50, No. 1367, 685–707, <https://doi.org/10.1093/cesifo/50.4.685>.
- Sinn, Hans-Werner (2004b): *Ist Deutschland noch zu retten?* Econ Verlag, München.
- Sinn, Hans-Werner (2004c): The Pay-As-You-Go Pension System As Fertility Insurance and an Enforcement Device. *Journal of Public Economics*, [https://doi.org/10.1016/s0047-2727\(03\)00015-x](https://doi.org/10.1016/s0047-2727(03)00015-x).
- Sinn, Hans-Werner (2005): Europe's Demographic Deficit. A Plea for a Child Pension System. *De Economist*, 153, No. 1, 1–45, <https://doi.org/10.1007/s10645-004-8084-1>.
- Stiglitz, Joseph E. (1998): *More Instruments and Broader Goals. Moving Toward the Post-Washington Consensus*. 1998 WIDER Annual Lecture, 7 January.
- Stiglitz, Joseph – Furman, Jason (1998): *Economic Consequences of Income Inequality*. Proceedings – Economic Policy Symposium – Jackson Hole, Federal Reserve Bank of Kansas City, 221–263.
- Szabó Sándorné Csemniczki Katalin (2000): Nyugdíjrendszerünk 1929-től 1997-ig. In: Augusztinovics Mária (szerk.): *Körkép reform után. Tanulmányok a nyugdíjrendszerről*. Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest, 2000, 28–50.
- Szegő Szilvia (2011): Gyermekfedezeti juttatást a nyugdíjakban – miért és hogyan? *Pénzügyi Szemle*, 56. évf., 4. sz., 429–446.
- Werdning, Martin (2014): *Familien in der Gesetzlichen Rentenversicherung*. www.bertelsmann-stiftung.de/de/publikationen/publikation/did/familien-in-der-gesetzlichen-rentenversicherung/.
- World Bank (1994): *Averting the Old Age Crisis. Policies to Protect the Old and Promote Growth*. Oxford University Press, New York, <https://doi.org/10.1596/0-8213-2970-7>.
- Yoshino, Naoyuki – Taghizadeh-Hesary, Farhad (2015): Causes and Remedies for Japan's Long-Lasting Recession: Lessons for the People's Republic of China. *ADB Working Paper*, No. 554, <https://doi.org/10.2139/ssrn.2709553>.